

Czesław Banach

Opinia uczniów i nauczycieli o szkole – wnioski do działań

Szkoła w systemie edukacji narodowej

Opinie na temat szkoły i jej stanu formułowane są przez różne grupy społeczne, instytucje i osoby. Przedmiotem ocen i refleksji jest szkoła jako instytucja kształcenia, wychowania i opieki oraz jako społeczność uczniów i nauczycieli. Prezentowane opinie odzwierciedlają różne oceny stanu szkoły polskiej, wykazują znaczne zróżnicowanie w ocenie realizacji wielu jej funkcji, stosowanych metod i narzędzi, postaw uczniów i nauczycieli, a także materialno-ekonomicznych warunków pracy. Przyczyny wielu zjawisk edukacyjnych postrzegane są w sposób kompleksowy lub wybiórczy, obiektywny i subiektywny. Założenia i cele szkoły, zasady jej funkcjonowania oraz warunki zewnętrzne i wewnętrzne podlegają nieustającym zmianom. Są przedmiotem dialogu społecznego i okresowo podejmowanych zabiegów modernizacyjnych i reformujących, których źródłem jest krytyczna ocena różnych obszarów działalności szkoły.

Szkoła stanowi podstawową instytucję społeczną kształcenia i wychowania, jest systemem działań pedagogicznych mających zapewnić uczniom odpowiednie warunki rozwoju. Jako społeczność uczniów i nauczycieli jest nośnikiem wartości i doświadczeń, miejscem zaspokajania ich potrzeb. Szkoła jako wartość samoistna (autoteliczna) służyć powinna realizacji wielu wartości i potrzeb (poznania, współżycia, samorealizacji, uznania, podmiotowości, użyteczności, zabezpieczenia bytu), a jako wartość instrumentalna powinna zapewnić zdobycie kwalifikacji i zawodu oraz orientacji w wielu procesach zmian i tendencji rozwojowych, ekonomicznych i społecznych. Realizacja funkcji szkoły: dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej,

orientacyjnej, selekcyjnej i socjalizacyjnej, służy przygotowaniu młodzieży do wielostronnego rozwoju i aktywności.

Badania naukowe, oceny nadzoru pedagogicznego, a przede wszystkim opinie uczniów i nauczycieli o szkole informują o bardzo zróżnicowanym obrazie rzeczywistym oraz o przyczynach zjawisk pozytywnych i negatywnych. Wiele ciekawego materiału z badań empirycznych zawierają prace: *Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian* (pod redakcją H. Muszyńskiego), *Szkola w opinii społecznej* (w opracowaniu P. Sarzyńskiego), J. Gęsickiego *Sytuacja ucznia w szkole*, Cz. Kupisiewicza *Koncepcja reform szkolnych w latach osiemdziesiątych*, Z. Kwiecińskiego *Dynamika funkcjonowania szkoły*. Głęboką diagnozę szkoły i systemu edukacji oraz projekcje działań prezentuje *Raport Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej*, w którym czytamy m.in.:

Szkola polska prezentuje typ szkoły autorytarnej, dogmatycznej i sformalizowanej, nadmiernie skoncentrowanej na przekazie urzędowo ustalonych wiadomości, zasadzającej się na koncepcji unifikującego i tym samym przedmiotowego traktowania uczniów. [...] szkoła polska osiągała relatywnie wysoki poziom efektywności [...], jednocześnie coraz bardziej pozostawała w tyle [...] zwłaszcza w zakresie rozwijania pełnej osobowości ucznia. (*Edukacja narodowym priorytetem*, s. 118).

Szkola w opinii uczniów

Wyniki różnych badań prowadzą do wniosku, że największe zarzuty młodzieży pod adresem szkoły dotyczą przede wszystkim trzech spraw:

- relacji nauczyciel–uczeń,
- nieatrakcyjności szkoły jako instytucji kształcącej i wychowującej,
- poczucia ubezwłasnowolnienia i braku podmiotowości (P. Sarzyński, s. 10).

Opinie młodzieży zawierają wiele ocen aprobujących, pozytywnych, nacechowanych obiektywizmem, jednak szczególnie wśród młodzieży szkół średnich przeważają narzekania i oskarżenia. Szkoła w opinii uczniów jest wysoko notowaną wartością społeczną, pomocną w realizacji ich aspiracji i planów życiowych, oraz środowiskiem, w którym realizuje się wiele potrzeb, możliwości bycia sobą, poznania świata i samego siebie. Niestety rzeczywistość często daleka jest od tych opinii. Stąd wyniki badań stwierdzające, że:

Zarysowuje się ogromna przepaść pomiędzy obrazem szkoły oczekiwanej a rzeczywistej [...], szkoła jest instytucją nie respektującą podstawowych potrzeb psychicznych uczniów. Nie stwarza ona właściwych warunków dla efektywnego rozwoju intelektualnego, społecznego i moralnego. (*Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian*, s. 25).

Skoncentrujmy swoją uwagę na postrzeganych przez młodzież brakach i niedostatkach pracy szkoły, aby móc wyprowadzić z nich wnioski mogące pomóc

w działaniach zmierzających do poprawy sytuacji i przebudowy szkoły jako instytucji i społeczności. Oto one:

- przeładowany program szkolny, często poszerzany przez materiał zawarty w podręcznikach i czasem jeszcze wzbogaćony przez nauczycieli (nadmiar pojęć),
- stosunki nauczycieli z uczniami o charakterze sformalizowanym i przedmiotowym, o dużej przewadze kar i represji nad bodźcami pozytywnymi,
- prezentowany przez wielu nauczycieli styl autorytarny (nadmierny dystans),
- konformistyczny charakter szkoły, wpływający w poważnym stopniu na powstawanie u uczniów stresów, lęków szkolnych, obaw przed ośmieszaniem i poniżaniem,
- niedorozwój mechanizmów pozwalających na partnerski i godny udział w kształtowaniu życia szkolnego oraz poszerzenie zaufania nauczycieli i uczniów,
- słaby stan samorządności i uspołecznienia procesów kształcenia i wychowania, niedorozwój funkcji opiekuńczej szkoły,
- niedostatek dyskusji o problemach interesujących młodzież, stąd ich przenoszenie do grup nieformalnych oraz do zbiorowości pozaszkolnych,
- brak autentycznej swobody działania nauczycieli, powodujący niechęć do innowacji oraz niestandardowej aktywności młodzieży,
- niewielka liczba pytań uczniowskich na lekcjach, co wskazuje na przedmiotową rolę ucznia-wychowanka,
- dominacja kształcenia pamięciowego i nastawienie na opanowanie wiedzy faktograficznej i encyklopedycznej, niedostatek kształcenia myślenia i wyrabiania umiejętności uczenia się,
- słabe powiązanie szkoły z życiem, edukacji z pracą i aktywnością społeczną w szkole i środowisku, stąd małe motywacje do pracy i zdobywania życiowego doświadczenia poprzez szkołę,
- słaba pomoc szkoły w odkrywaniu możliwości uczniów, kształtowaniu ich planów edukacyjnych i życiowych,
- brak troski o kondycję fizyczną i zdrowie uczniów,
- krytyczna ocena wartości moralnych i charakterologicznych nauczycieli,
- mało atrakcyjne, słabe wyposażenie szkół w porównaniu z innymi ośrodkami edukacji i informacji,
- uczniowie postrzegają obowiązki szkoły bardzo szeroko, akcentują te, które dotyczą wspomagania ich rozwoju i poszukiwania sensu życia – i miejsca w nim dla siebie.

Przedmiotem opinii uczniów o szkole są więc wszystkie jej funkcje. Uczniowie różnią się jednak w sposób istotny w swoim krytycyzmie i aprobachie. Jedni w wypowiedziach prezentują przykłady wielce pozytywne dla szkoły i nauczycieli, inni wykazują dystans i niechęć do wypowiedzi w ogóle, nie wierzą w możliwość zmiany

na lepsze, część młodzieży odrzuca szkołę i traktuje ją jako instytucję przemocy i zniewolenia. Jednocześnie zdecydowana większość oczekuje od nauczycieli oraz swoich koleżanek i kolegów przyjacielskich kontaktów, zrozumienia, dialogu, porady w sprawach życiowych. Pragną szkoły wielofunkcyjnej, bezpiecznej, dobrze zorganizowanej, nie boją się jasno określonych wymagań. Chcą, aby szkoła pozwoliła im zrozumieć współczesne wyzwania cywilizacyjne w skali kraju i świata oraz miejsce w nich jednostki.

Niestety ogólny obraz szkoły w opinii uczniów zawiera więcej barw ciemnych niż jasnych. Przyczyny tego są różnorodne i nie zależą tylko od szkoły, choć uczeń obarcza winą za wszystko właśnie szkołę.

Cztery zasadnicze cechy charakteryzujące sytuację ucznia w szkole, to:

Po pierwsze, uczeń w szkole jest osamotniony. [...]

Drugim dominującym zjawiskiem jest przeciążenie ucznia w szkole. [...]

Trzecie zjawisko, bardzo ściśle związane także z poczuciem przeciążenia, to lęki szkolne. [...]

Czwartym zjawiskiem [...] jest przeświadczenie, że jest się zdominowanym. Uczniowską odpowiedzią na taki stan rzeczy było najczęściej przyjęcie strategii wycofania się, czasami konformizm. (J. Gęsicki, s. 48-51).

Ciągle więc aktualnymi pozostają pytania: kto i dlaczego boi się szkoły, kogo i dlaczego boi się szkoła, co zbliża ucznia do szkoły, a co go oddala?

Szkoła w opinii nauczycieli

Nauczyciele dość nisko oceniają kondycję szkoły. Odczuwają ograniczenia, a nawet zagrożenia dla możliwych i koniecznych działań w stosunku do założonych celów i zadań. Przedmiotem narastającej krytyki są warunki materialne i ekonomiczne szkoły, status materialny i prestiż zawodu nauczyciela, spadek roli wykształcenia i aspiracji edukacyjnych, narzucone programy nauczania, podręczniki, system zarządzania i kierowania, a także system kształcenia i doskonalenia nauczycieli oraz poczucie odpowiedzialności za rezultaty pracy szkoły różnych podmiotów polityki edukacyjnej.

Nauczyciele prezentują na ogół silny związek emocjonalny z zawodem, deklarują zadowolenie z pracy oraz przychylny stosunek do uczniów:

61% sądzi, że uczniowie mają tyle samo wad co zalet, 33% uważa, że przeważają zalety i tylko 6% twierdzi, że przeważają wady. [...]

Ogólnie aż 90% pedagogów jest przekonanych, że jego środowisko zawodowe dobrze wywiązuje się ze swoich obowiązków, choć jednocześnie 61% wyraża pogląd, że spadek jakości pracy nauczycieli ma zasięg powszechny. (P. Sarzyński, s. 18-19).

Nauczyciele dążą do kształtowania pozytywnych interakcji między nauczycielami i uczniami, ale zbyt optymistycznie oceniają ich stan. Około 80% badanych nauczycieli uważało, że ma bardzo duży wpływ na kształcenie uczniów, a 89%, że są bardzo skuteczni w kierowaniu zachowaniem uczniów (J. Gęsicki, s. 39).

Poglądy nauczycieli na szkołę są w wielu przypadkach zbieżne z oceną uczniów, często jednak różnią się, są mniej krytyczne i samokrytyczne. Nauczyciele doceniają swoją rolę w procesie uspołecznienia i humanizacji szkoły oraz odczuwają potrzebę wiedzy obiektywnej o szkole i efektach jej działalności.

W opinii nauczycieli występują różne słabości i wady szkoły. Oto one:

- niedostatek infrastruktury materialnej w szkole, co ogranicza możliwość realizacji wielu zadań i czynności, brak wiary w polepszenie warunków w niedalekiej przyszłości, poczucie zagrożenia realizacji potrzeb edukacyjnych młodzieży,

- przeładowane programy: „Im wyższy szczebel kształcenia, tym bardziej krytyczne spojrzenie [...] na program i system kształcenia; im wyższe wykształcenie badanych, tym więcej propozycji zmian systemu kształcenia” (*Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian*, s. 95),

- istnienie wielu barier obiektywnych i subiektywnych w stosowaniu nowoczesnych metod i środków dydaktycznych oraz rozwoju ruchu nowatorstwa pedagogicznego, w którym nauczyciele i uczniowie mogliby zdobywać nowe doświadczenia oraz rozwijać swoją wyobraźnię i zdolności twórcze,

- tradycyjny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli mimo nieustającego jego „reformowania”,

- niewystarczający stopień wzajemnego zbliżenia nauczycieli i uczniów, depersonalizacja stosunków społecznych w szkole, dominacja stosunków przedmiotowych, zatory w systemie przepływu informacji i ocen oraz w dialogu na ważne tematy życia szkolnego i środowiskowego,

- słabe i sporadyczne kontakty nauczycieli i szkół różnych typów, niedostatek poradnictwa szkolno-zawodowego i wychowawczego w układzie: uczniowie – nauczyciele – rodzice,

- narzucanie wielu zadań szkole przez różne organizacje i instytucje, wyręczanie się szkołą i nauczycielem,

- ograniczona swoboda działania i niedorozwój samorządności uczniowskiej i nauczycielskiej, uczucie zdominowania nauczycieli przez dyrekcję, a uczniów przez nauczycieli,

- zjawisko dużej bierności społecznej młodzieży, nastawienie części młodzieży na „państwowe oceny”, ucieczka w „prywatność”, a także w patologie,

- brak środków i bazy do rozwijania działalności pozalekcyjnej i pozaszkolnej edukacji i kultury,

– nastawienie części nauczycieli tylko na realizację zadań dydaktycznych, brak w świadomości części nauczycieli znaczenia pozostałych funkcji szkoły,

– niedocenywanie w pełni roli klasy szkolnej jako środowiska życia i rozwoju młodzieży, zaspokajania wielu potrzeb, a postrzeganie jej jako jednostki organizacyjnej w systemie szkoły oraz preferowanie stylu dyrektywnego i autorytarnego kierowania,

– „uczulenie” nauczycieli i szkół na wszelką krytykę wewnątrzszkolną i zewnętrzną,

– przedkładanie przez nauczycieli kompetencji i sprawności profesjonalnych nad funkcje wychowawcze, brak świadomości uczestnictwa w złożonym procesie wprowadzania młodych w świat wartości.

Na podstawie badań i potocznej obserwacji oraz wyrażanych przy różnych okazjach opinii nauczycieli i uczniów można stwierdzić, że stają oni codziennie wobec bardzo wielu sytuacji, wymagań, oczekiwań, napięć, konfliktów, wyborów i koniecznych decyzji, podejmowanych dla regulacji jednostkowych i zbiorowych zachowań i działań. Część nauczycieli i szkół nie ma świadomości, że obok oficjalnego programu funkcjonuje również „ukryty program” (A. Janowski), a młodzież i nauczyciele przyjmują różne strategie zachowań. Dotyczą one stosunku do wewnętrznego programu szkolnego, kierunków polityki edukacyjnej i różnych działań zewnętrznych, dla których szkoła jest często terenem uzasadnionych albo zbędnych czy nawet szkodliwych interwencji.

Wnioski i propozycje działań zmierzających do zmiany sytuacji szkoły, ucznia i nauczyciela

Pod adresem szkoły:

1. Szkoła powinna mieć świadomość, że mimo społecznej aprobaty i rosnących oczekiwań społecznych jest ona postrzegana w sposób krytyczny, a w opiniach uczniów przeważa zwątpienie, niechęć nad zadowoleniem i nadzieją, że może być lepiej. Duży krytycyzm wyrażany jest również przez nauczycieli. Dostrzegają oni różne zagrożenia, mankamenty i bariery w szkole i poza nią. Potwierdza to konieczność szybkiego i powszechnego obiegu informacji diagnostycznej i projekcyjnej, gdyż stan świadomości edukacyjnej nauczycieli jest poważnie zróżnicowany, nie tylko między nauczycielami różnych typów szkół i środowisk, ale również wewnątrz grona pedagogicznego.

2. Uczniowie i nauczyciele wiążą możliwość poprawy stanu polskiej szkoły i opinii o niej z działaniami zewnętrznymi i wewnętrznymi.

Czynniki zewnętrzne:

a) radykalne zmiany programów nauczania, oparte na nowoczesnej koncepcji kształcenia ogólnego i zawodowego, określenie celów kształcenia i wychowania zgodnie z przyjętymi wartościami i celami przemian ustrojowych w Polsce oraz wyzwaniem cywilizacyjnymi,

b) uelastycznienie systemu klasowo-lekcyjnego i jego wzbogacenie przez inne formy pracy dydaktyczno-wychowawczej,

c) zapewnienie niezbędnych nakładów na szkolnictwo, w tym na wzbogacenie środowiska materialnego szkoły,

d) zmiana systemu zarządzania i kierowania dążąca do uspołecznienia, odbiurokratyzowania i nastawienia na samorządność i podmiotowość szkoły,

e) gruntowna modernizacja systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli.

Czynniki wewnętrzne:

a) zmiana metod i form pracy dydaktycznej dążąca do zwiększenia efektywności procesu kształcenia w szkole i odciążenia uczniów od nadmiaru prac domowych,

b) doskonalenie organizacji pracy szkoły, demokratyzacja stosunków interpersonalnych, odpowiedzialność za rezultaty pracy szkoły,

c) badanie i ciągle doskonalenie relacji współpodmiotowych nauczyciel–uczeń.

3. Proces uspołecznienia – usamorządowienia szkoły wymaga nowatorskich działań, przewycięzania wielu oporów, zdobywania informacji o potrzebach i rozwoju młodzieży, wykorzystania przez szkoły doświadczeń przodujących szkół polskich oraz zagranicznych. Nie powinno się przyjmować zadań i koncepcji nie-realnych, gdyż pozorowanie działań ma wpływ demoralizujący i zniechęca do podejmowania nowych i wartościowych czynności. Należy „wbudować” w szkołę mechanizmy samodoskonalenia i samoregulacji.

4. Szkołę należy doskonalić przede wszystkim od wewnątrz, „oddolnie”, pielęgnując każdą inicjatywę, która rokuje poprawę sytuacji oraz rozwój tożsamości nauczycieli i uczniów, ich samorealizację. Szkoły powinny wypracowywać i realizować własny mikrosystem wychowawczy, gdyż wielowarstwowy kryzys spowodował znaczną dezorientację w świecie zmieniających się wartości i dążeń, poglądów i postaw nauczycieli i młodzieży.

5. Cechy modelowe „szkoły przyszłości” nie powinny w niczym ograniczać szkół, klas i programów alternatywnych, autorskich i eksperymentalnych, a tylko je ukierunkowywać oraz uogólniać okresowo ich doświadczenia pozytywne i negatywne. Powinny one zawierać w sobie: intelektualizację kształcenia (z preferencją postaw nad umiejętnościami i wiadomościami), humanizację życia szkolnego, ścisłe powiązanie szkoły z życiem, uspołecznienie procesów kształcenia i wychowania, formy i metody wychowania przez działanie oraz globalizację kształcenia i wychowania (obecność problematyki wyzwań cywilizacyjnych, zagrożeń i szans).

6. Szkoła powinna nastawić się na wspomaganie i inspirowanie rozwoju uczniów, na zmienność świata i na „wartości”, a także na integrację oddziaływań różnych źródeł wiedzy i informacji. W tym zakresie działań szkoły coraz ważniejszą rolę spełniać będzie poradnictwo szkolne i zawodowe, tak istotne w warunkach edukacji ustawicznej i gospodarki rynkowej, a także wychowanie przez aktywne uczestnictwo, przez „szkołę życiową”.

7. Szkoła powinna bardziej zbliżyć się do rodziny i rozpoznawać sytuację poszczególnych dzieci, rozluźnić swe związki pionowe na rzecz wzmocnienia związków poziomych – środowiskowych, pozwoli to pokonać istniejące trudności, stworzyć front obrony osiągniętych rezultatów oraz ich świadomego wzmocnienia.

8. Sfera materialno-ekonomiczna szkoły wymaga szczególnej ochrony w okresie kryzysu i spadku udziału oświaty w dochodzie narodowym oraz ubożenia części rodzin. Należy podjąć nowe działania szkoły i na rzecz szkoły, aby nie dopuścić do zakłócenia funkcjonowania płaszczyzn struktury szkoły oraz do regresu edukacyjnego i narastania nierówności w dostępie do oświaty.

Pod adresem nauczyciela:

1. Nauczyciele powinni uświadomić sobie (także przez system ich doskonalenia) podstawowe zagrożenia. Realizacja wspólnie z uczniami celów dydaktyczno-wychowawczych, wzrost aktywnego uczestnictwa i konstruktywnych przeżyć młodzieży przebiega z wieloma przeszkodami, często brak nauczycielom informacji zwrotnej o ich pracy, a także o kłopotach absolwentów szkół. Nauczyciele powinni więc doskonalić narzędzia badań efektów swej pracy, mierzyć je kryteriami „szkolnymi” i „życiowymi”.

2. Nauczycielska świadomość i etyka zawodowa powinny być bliskie cechom „szkoły przyszłości”, skłaniać do podejmowania działań innowacyjnych na skalę możliwości szkoły i poszczególnego nauczyciela. Jest to ważna droga budowy autorytetu szkoły w środowisku oraz dyskusowania różnych dylematów współczesnej edukacji.

3. W pracy nauczycieli, ze względu na przeładowane programy i podręczniki, tradycyjny system kształcenia nauczycieli, a także kłopoty wychowawcze, pojawia się zbyt często autorytaryzm, formalizacja i skoncentrowanie się na przekazie wiadomości, co prowadzi do przedmiotowego traktowania ucznia. Należy podjąć działania minimalizujące te ujemne zjawiska. Prawdziwą szansę zmiany tej sytuacji stanowić będzie wprowadzenie równoległych programów i podręczników do wyboru.

4. Nauczyciele powinni dążyć do zapewnienia sobie kontaktów z innymi placówkami pozaszkolnej edukacji i kultury, instytucjami życia społecznego, dzięki temu uzyskają informacje przydatne do sterowania bilansem czasu młodzieży i racjonalnym „zagospodarowaniem” jej czasu wolnego.

5. Życie szkolne toczy się przede wszystkim w klasie szkolnej – jako środowisku życia i pracy ucznia – należy zatem lepiej przygotowywać nauczycieli do funkcji „wychowawcy klasy” oraz upowszechniać najciekawsze i efektywne formy pracy preferujące demokratyczny styl kierowania i wyzwajające aktywność młodzieży oraz zapewniające jej poczucie współuczestnictwa i doświadczania własnej podmiotowości.

6. Pokojowe zmiany rewolucyjne w Polsce są szansą, ale także niełatwym wyzwaniem dla pracy pedagogicznej. Wymagają pogłębiania wiedzy nauczycieli o przyszłości, tendencjach w transformacji ustrojowej oraz określonych wyzwaniach narodowych i globalnych, których treści powinny być częścią składową poszczególnych dyscyplin oraz ujęć kompleksowych i interdyscyplinarnych. Jest to szczególnie ważne dla kształtowania wolnej myśli, wyobraźni oraz realizacji w praktyce haseł: „uczyć się, aby być”, „uczyć się bez granic”, „wychowywać do wartości”, „wychowywać dla przyszłości i przez przyszłość”, „kształcić dla rozwoju”, „do demokracji i przez demokrację”, „wychowywać do zmiany”.

7. Konieczna jest dalsza ewolucja stosunków nauczyciel–uczeń, w kierunku dialogu, wspólnoty działania, doradztwa i podmiotowości oraz kształtowania „kultury pedagogicznej”. Organizacja pracy dydaktycznej powinna zmierzać do zwiększenia aktywności uczniów, natomiast rolą nauczyciela powinno być wyzwajanie jej i ukierunkowanie oraz stwarzanie warunków do uczenia się, działania i kształtowania postaw, a w konsekwencji przyjęcia godności i rozwoju osoby ludzkiej jako najwyższych wartości pracy pedagogicznej. Wymaga to od nauczycieli znajomości strategii i stylów adaptacji uczniów w szkole.

8. Nauczyciele odczuwają swoją sytuację materialną i pracowniczą jako wysoce niezadowolającą. Mają więc prawo dopominać się o właściwe, zgodne z rangą zawodu i wartością społeczną wykonywanej pracy płacowe usytuowanie. Zespół warunków funkcjonowania w zawodzie powinien być przedmiotem ustaleń władz państwowych, związkowych i samorządowych.

Pod adresem ucznia:

1. Rzeczywistość szkolną tworzą uczniowie i nauczyciele. Szkoła nie jest monopolistą w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych i innych. Uczniowie mają prawo oczekiwać od szkoły, że będzie wprowadzać ich w świat wiedzy i wartości, uczyć korzystania z różnych organizacji i instytucji oświaty równoległej i ustawicznej, a także pomoże im w kształtowaniu planów edukacyjnych i zawodowych.

Stosunek uczniów i nauczycieli kształtują obydwa środowiska. Dialog, życzliwość, tolerancję, pluralizm, sprawiedliwość, odpowiedzialność, zdolność przyznawania się do błędów, samorządność – kształtują nauczyciele i uczniowie.

2. Młode pokolenie przełomu lat 80. i 90., czasu kryzysu, reform i nowych wyzwań, nadziei i zagrożeń, nie powinno tylko oczekiwać pomocy od szkoły i dorosłych,

ale wykazywać się zwiększoną aktywnością, odwagą i przedsiębiorczością, pozbywać się przez to reakcji obronnych i poczucia zagubienia.

Samorganizowanie się młodzieży, kształtowanie współpartnerskich stosunków: nauczyciel–szkoła–uczeń, uczeń–uczeń, uczeń–środowisko–kraj, powinno zmniejszać postawy nieufności, dezorientacji i zniechęcenia.

3. Młodzież powinna wykorzystywać różne możliwości inicjowania dyskusji nad interesującymi ją tematami i problemami, częściej zadawać pytania na lekcjach, a także wykorzystywać prawne i społeczne możliwości realizacji idei samorządności i odpowiedzialności za siebie. W szkole jedność stanowią prawa i obowiązki. Oczekiwanie na otrzymywanie praw, a nie ich egzekwowanie rodzi postawy pasywne i roszczeniowe, a procesy dojrzewania społecznego przebiegają powoli i nierównomiernie. Później przejawia się to w formie nieporadności życiowej, nieuzasadnionych oczekiwań, a nawet pretensji do innych, a nie do siebie.

4. Terenem szczególnej aktywności młodzieży powinna być klasa szkolna. Młodzież powinna inspirować podejmowanie różnych działań wychowawczych, kształceniowych, kulturalnych, sportowo-turystycznych, zdrowotnych, społecznych i innych, według własnych potrzeb i możliwości szkoły oraz środowiska. Poznawanie sytuacji kolegów i niesienie sobie wzajemnie pomocy ma duże znaczenie w kształtowaniu prospołecznych postaw.

5. Młodzież w sposób naturalny dąży do poznania siebie, swoich możliwości, swoich potrzeb. Doskonalenie umiejętności samooceny, poznawania i kierowania sobą powinny być przedmiotem dialogu nauczycieli z uczniami i uczniów z uczniami w klasie oraz w innych formach prac pozalekcyjnych w szkołach.

* * *

Omówiłem najważniejsze wnioski pod adresem szkoły, nauczycieli i uczniów. Nie są to wszystkie czynniki i podmioty składające się na uwarunkowania pracy szkoły i opinii o niej. Rozmiary artykułu nie pozwalają na szczegółową analizę wniosków i propozycji działań pod adresem nadzoru pedagogicznego, nauk o wychowaniu, a także rodziców i środowiska, w którym działa szkoła.

Trudno byłoby jednak nie sformułować kilku podstawowych wniosków i postulatów:

– Warunkiem unowocześnienia szkoły i ewolucji jej funkcji jest określenie celów bliskich i dalekich edukacji i szkoły, przyjęcie koncepcji, którą zaaprobuje społeczeństwo, nauczyciele i młodzież. Jest to zadanie dla nauk społecznych i decydentów oświatowych.

– Realizacja tych celów wymagać będzie istotnego przekształcenia systemu kierowania, zarządzania i uspołecznienia szkolnictwa, dużej samodzielności programowej, metodycznej i organizacyjnej szkoły.

– Zmianie powinny ulec kryteria oceny pracy szkoły i nauczycieli, z ilościowych na jakościowe. Powinny one obejmować nie tylko działalność pedagogiczną, ale również społeczną, kulturalną, ekonomiczną, opiekuńczą i wyrównawczą. W szkołę należy „wbudować” mechanizmy samodoskonalenia, dynamicznej adaptacji, samoregulacji i innowacyjności pedagogicznej. Zależy to od kształtowania partnerskich stosunków w relacjach nadzór pedagogiczny – szkoła i środowisko.

– Nadzór pedagogiczny musi wspólnie ze środowiskiem naukowym i instytucjami doskonalenia nauczycieli zatroszczyć się o stwarzanie bodźców materialnych i społecznych dla podejmowania nowatorskich poszukiwań oraz upowszechniać ich pozytywne rezultaty. Nie wszystko z przeszłości trzeba bez analizy rzeczowej wymazywać jako „błędy i wypaczenia”, także nie każda zmiana jest postępem. Istnieje dziś szansa, by nauczyciele nie czuli się przesterowani, ale kryteria oceny i kompetencje osób przeprowadzających kontrole mają istotne znaczenie dla kształtowania postaw i motywacji nauczycieli do pracy i działania społecznego. Gdy nauczyciele czują się zdominowani, to automatycznie przenoszą to na uczniów.

– Także do zadań nauk o wychowaniu, obok nie kwestionowanego dorobku w zakresie diagnozy szkoły, należy obowiązek podejmowania badań z zakresu projektowania działań modernizacyjnych, oceny programów autorskich, badań nad młodzieżą i nauczycielami oraz orientowania edukacji na nowe oczekiwania społeczne i na wyzwania cywilizacyjne. Należy odważnie i samokrytycznie oceniać stan nauk o wychowaniu, nie poddawać się iluzjom i mitom, które nie odpowiadają prawdzie i polskiej rzeczywistości, o czym pisał H. Muszyński w artykule pt. *Scena paradoksów*.

Szkoła polska oceniana jest krytycznie. Zagrożenia nie znikają. Na miejsce jednych, odchodzących w przeszłość, pojawiają się nowe. Dotyczy to nie tylko Polski i krajów przechodzących transformację ustrojową, podobne zjawiska występują także w krajach bogatych. Warto o tym wiedzieć, studiując literaturę naukową i czasopisma pedagogiczne polskie i zagraniczne. Nie jest z tym najlepiej ani wśród nauczycieli, ani nawet wśród pracowników nauki. Niektórzy sprawiają wrażenie, jakby czytali tylko własne książki i może jeszcze wybrane pozycje osób zaprzyjaźnionych. Nauki pedagogiczne i społeczne powinny powrócić do pytań o cele, zasady i metody działalności szkoły w warunkach zmiany społecznej.

Warto bez uprzedzeń i woluntaryzmu zastanowić się, jakie jest dziś i jakie może i powinno być jutro szkoły polskiej.

W Raporcie KEEN dokonano próby określania cech modelowych nowoczesnej i humanistycznej polskiej „szkoły przyszłości”:

powinna to być szkoła:

1. wielostronnej aktywności uczniów i zaspokajania przez nią ich autentycznych potrzeb;
2. podmiotowości, samorządności, partnerstwa i współpracy jako podstawy działania i stosunków na co dzień;
3. aktywnego, zaangażowanego uczestnictwa w życiu społecznym środowiska, kraju, a także ludzkości;
4. swobody poszukiwań w duchu tolerancji i wolności sumienia, zgodnej z założeniami pluralizmu, tolerancji i poszanowania praw człowieka;
5. indywidualnej, wielostronnej troski o ucznia, o jego nieskrępowany rozwój, jednak nie przeciwstawiany budzeniu także poczucia więzi zespołowej i lojalności wobec interesu zbiorowego. (*Edukacja narodowym priorytetem*, s. 122).

Teoria i praktyka najlepszych szkół wzbogaci dotychczasowe sformułowania. Potrzebna jest jednak realna, choćby strategiczna wizja edukacji i szkoły. Trudno bez niej mobilizować w sposób trwały i powszechny nauczycieli i inne podmioty polityki edukacyjnej, a także zespałać w jedność innowacje kreowane „odgórnie” i prowadzone „oddolnie” przez nauczycieli i szkoły.

Wyż demograficzny w szkołach ponadpodstawowych staje się w latach 90. bardzo poważnym problemem społecznym. Przyrost ludności w wieku produkcyjnym w latach 1991–2000 wyniesie w Polsce ok. 2100 tys., co stanowić będzie ok. 40% całości przyrostu dla całej Europy. Czy uświadamiamy sobie tę sytuację, czy wyciągają z tych prognoz wnioski decydenci różnych szczebli?

Edukacja i szkoła to nadal poważny klucz do nastrojów społecznych, narzędzie realizacji aspiracji ludzi i koniecznych ich dostosowań do wymogów rzeczywistości ekonomicznej i społecznej.

„Droga do Europy” wiedzie również przez polską szkołę i nie jest to jej branżowy interes, z czym „do Europy” będziemy wchodzić.

Szkoła ma aż 180 określeń w *Słowniku gwary uczniowskiej* K. Czarneckiej i H. Zgórkowej. Lista celów, oczekiwań, zastrzeżeń i oskarżeń jest bogata i stale rośnie. Przedmiotem oceny są wszystkie funkcje i czynności szkoły, sposoby organizacji mikrosystemu wychowawczego i stan związków szkoły ze środowiskiem, problemami kraju i wyzwaniem cywilizacyjnymi.

Tym, którzy chcieliby lekceważyć rolę szkoły, warto przypomnieć stwierdzenie Janusza Korczaka: „Dzieci i młodzież stanowią trzecią część ludzkości, dzieciństwo stanowi trzecią część życia”.

Literatura

- Banach Cz., *Szkola w opinii teoretyków, uczniów, nauczycieli i rodziców*, „Edukacja” 1990, nr 4
- Biernacka-Karolczak B., *Kondycja moralna młodzieży szkolnej*, „Nowa Szkoła” 1991, nr 1
- Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, 1989, PWN, s. 106–113, 298–311
- Gęsicki J., *Sytuacja ucznia w szkole*, 1990, IBE, s. 38–63, 96–100
- Janowski A., *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, 1989, WSiP, s. 83–116
- Jundziłł J., *Lubię szkołę – nie lubię szkoły*, „Nowa Szkoła” 1991, nr 2
- Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian*, oprac. H. Muszyński wraz z zespołem, 1990, s. 14–26, 32–50, 59–73
- Kupisiewicz Cz., *Koncepcje reform szkolnych w latach osiemdziesiątych*, 1991, PWN, s. 7–18, 140–148
- Kwieciński Z., *Dynamika funkcjonowania szkoły*, 1990, PWN, s. 37–65, 179–209, 236–244
- Młodzież szkolna końca lat 80-tych*, praca zbior., 1990, CPBP, 08–17, s. 9–26
- Muszyński H., *Scena paradoksów*, „Głos Nauczycielski” 1991, nr 51–52
- Szkola w opinii społecznej*, oprac. P. Sarzyński, 1989, PWN
- Sztuka nauczania. Szkoła*, pod red. K. Konarzewskiego, Warszawa 1991, PWN, rozdz., II: J. Szczepański, *Szkola w społeczeństwie*, s. 52–90